

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DERGİSİ

2004

4(2)

Atatürk Üniversitesi Basımevi – ERZURUM

ESKİ TÜRKLERDE DEFİN ŞEKİLLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Y.Ziya SÜMBÜLLÜ*

Özet: Eski Türk toplumlarında, ölüme geçiş merasimleri ve bu merasimler etrafında gerçekleştirilen defin törenleri oldukça canlı ve çeşitlidir. Bu çeşitlikte, yüzlerce yıllık bir kültürel birikimi yanında, inançsal altyapıdaki renklilik de etkilidir. Ölüm ve ölümden sonraki yazgıya dönük düşünceler doğrultusunda, içerisinde bulunan inanç dairesine göre farklılık gösteren bu törenlerde amaç; ölü ve ölü yakınları açısından en ideal olanın gerçekleştirilmesine yöneliktir. Cesedin toprağa gömülmesi, yakılması veya teşhiri şekilleriyle karşımıza çıkan bu uygulamalar, aslında bu toplumlarda ölümün hayat kadar doğal bir gerçek olduğunun bir göstergesidir.

Anahtar Kelimeler: Türk, Defin, İnanç,

I. Giriş

Varolma süreci ile birlikte, karşı karşıya kaldığımız ve her an iç içe yaşamak mecburiyetinde olduğumuz ölüm, yaşam kadar gerçek ve günceldir. Günümüzde tüm canlılığı ile yaşamaya devam eden ve halk bilimi içerisinde, hayata, gençliğe, evliliğe ve ölüme geçiş merasimleri olarak adlandırılan, belirli süreçleri ve koşulları bulunan bu aşamalardan biri de ölümdür.

Canlı olan her şey için, kaçınılmaz sonu ifade eden ölüm, insana dönük yönüyle, tüm varlığa egemen olmuş, çoğunlukla kaygı, kısmen de arzulan boyutuyla varlığını tüm canlılığıyla devam ettirebilmiştir. Çoğunlukla içerisinde bulunan inanç kültürüne paralel uygulamalara muhatap olan ölüm merasimleri ve bu merasimler etrafında şekillenen defin , yas ve anma törenleri gibi uygulamalar, hemen hemen her toplumda büyük bir ciddiyetle ele alınmış ve uygulamalarında büyük bir itina gösterilmiştir.

Biz, bu incelemede, geçiş merasimleri içerisinde, başlı başına bir yer teşkil eden ölüm merasimleri etrafında uygulanmakta olan defin törenlerinin şekillerini tespit ederek, bu şekiller üzerinde bir değerlendirmede bulunacağız. Bu değerlendirmeler, İslâmiyet öncesi inanç dairelerini, özellikle Animizm, Totemizm, Şamanizm, Gök Tanrı inançlarını yaşamış olan eski Türk toplulukları üzerinden yapılacaktır. İncelememizde ayrıca, defin şekillerinde görülen farklılıkları hazırlayan inançsal alt yapıyı, sınırlı da olsa dikkatlere sunmaya çalışacağız.

Defin çeşitlerinin belirlenmesinde en önemli etkileyici, bu toplumların ölü ve ölüm olgusunu ele alış tarzlarıdır. Bu nedenle, öncelikle eski Türk

---

* Arş.Gör., Atatürk Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Ed. ABD.

toplumlarının bu konuya nasıl yaklaşmış olduklarını belirtmek faydalı olacaktır.

Diğer bütün toplumlarda olduğu gibi, eski Türklerde de toplumsal mekanizmanın işlerliği, öncelikli olarak içerisinde bulunulan inançsal değerlerle doğrudan ilişkilidir. Bu doğrultuda, aşağıda değişik şekilleri verilecek olan defin uygulamalarında, karşılaşacağımız farklılıkların temelde anlaşılması, uygulamayı yapan toplumun olayı ele alış tarzıyla bire bir bağlantılıdır. İslâmiyet öncesi Türk kültür tarihinde, defin merasimlerinde karşılaştığımız uygulama farklılıkları, binlerce yıllık bir kültür birikiminin ürünüdür. Buna ilâveten, bu toplumların oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış olması, çeşitli uygarlıklarla ve inançlarla etkileşim halinde bulunmuş olması da, eski Türk topluluklarında defin merasimlerindeki canlılığın ve renkliliğin temel sebeplerindedir.

Mesela; Hun, Göktürk, Uygur gibi eski Türk topluluklarında, umumiyetle öldükten sonra , bu dünyadakine benzer bir hayata devam edebileceklerine ve ölümün kaçınılmaz bir gereklilik olduğuna dair inanç kültü son derece kuvvetliydi.

“ Anlaşıldığı kadarıyla ölüm mukadder olarak karşılanmakta ve kurulu olan düzenin gereği olarak algılanmaktadır. Bu nedenle, gök- yer dikotomisiyle ilişkili olan ve doğal karşılanan ölümle ilgili olarak eski Türkler şan kazanmadan ya da savaşmadan ölmeyi küçüklük sayıyorlardı. Öte yandan savaşta da iyi güçleri temsilen galip olunmalıydı. Çünkü, savaşta öldürülen önemli düşmanların ruhları öteki dünyada hizmetkar olarak kullanılmak üzere balbal haline getiriliyordu.” (Çoruhlu, 2002: 121) Eski Türklerde, kaçınılmaz bir sonun başlangıcı olarak algılanan ölüm, bir anlamda ölümden sonraki yazgının gerçekleşmesi açısından da bir gereklilikti. “ Eski Türkçe’de, öldü demek için şu deyim çok sık kullanılır. Kergek boldı, gerekenle buluştu.” (Roux, 1999: 65)

Yukarıdaki ifadeden de anlaşılacağı üzere, eski Türklerde hayat ve ölüm , ayrılmaz bir bütünlük içerisinde ele alınmış, hayattan ölüme , ölümden de hayata geçiş, bir bütünün iki ayrı parçası arasında normal bir süreç olarak algılanmıştır.

“ Eski Türkler, can ve ruh mefhumunu, genel olarak tın (yani nefes) kelimesiyle ifade etmişlerdir. Çağdaş Şamanist Türk boylarından Yakutlar ruh-can mefhumunu tın, kut ve sür kelimeleriyle ifade ederler.Tın kelimesi aynı zamanda esinti, rüzgar, nefes anlamlarına da gelir. “ Kut” bazı izahlara göre toprak, rüzgar ve “ ana-kut” denilen üç unsurdan mürekkeptir. “Tın” vücuttan ayrılırsa ölüm vukua gelir, fakat “ kut” ayrılırsa ölüm olmaz. Sür-insanî enerji – irade ve umumiyetle ruhî halleri meydana getiren unsurdur.” (İnan, 1995: 176)

Eski Türkler ölümü, ruhun bedeni terk etmesi şeklinde ele almakta, bedenden ayrılan ruhun, dünya hayatında sergilediği tutum ve davranışlar doğrultusunda, ya Tanrı katına ya da yer altı dünyasına doğru yöneldiğine

inanmaktadırlar. “Ölüm Göktürkler’de uça barmak yani uçarak gitme sözü ile söylenir. Onlar ruhun uçup Tanrı katına gittiğine inanırlardı. Bir de Tanrının takdiri vardı... Göktürkler’e göre kişi oğlu hep ölümlü türemiş idi. Bunun için Tanrı yaşar, insan da ölürdü.” (Ögel, 1988: 758)

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere eski Türklerde ölüm olgusu ve bu olgu etrafında teşekkül eden bir takım inançlar ve uygulamalar genel anlamda mukadder olan ölüm karşısındaki tutumu yansıtmaları nedeniyle önemlidir. Ruhun bedenden uzaklaşması ve göğe doğru yükselmesi, bugünkü anlamıyla tam olarak cennet cehennem fikrini karşılıyor olmasa da, ölümden sonraki hayatın varlığına yönelik inançları sergilemesi yönüyle dikkate değerdir. Bu durum, defin merasimlerinde görülen uygulama farklılıklarını ortaya çıkaran en önemli sebeplerden biridir. “Eski Türk dininde ölümden sonraki hayat tasavvuruna bağlı olarak iyilik ve kötülüklerin hesabının verileceğine dair bir inancın bulunduğu kanaati beyan edilmektedir”. (Turan, 2003: 109)

Eski Türklerde ölüm anlayışı ve ölümden sonraki yazgıya ilişkin çeşitli inanç kültürüne ilaveten, defin şekillerinin belirlenmesinde, başka nedenler de bulunmaktadır. Bu nedenleri şu alt başlıklar altında sıralamak mümkündür.

- a) Ölüm şekli
- b) Ölüm sebebi
- c) Ölen şahsın toplumsal statüsü
- d) Ölümün gerçekleştiği yer
- e) Ölümün gerçekleştiği zaman
- f) Ölen kişinin vasiyeti

Defin şekillerinin çeşitlenmesinde, bölgesel ve toplumsal farklılıklar sergilemesinde, belirleyici olan bu etkenlerle ilgili hususiyetlere, defin çeşitleri üzerinde yapacağımız açıklamalarımız esnasında temas edeceğiz. Özellikle, Şamanizm ve Gök Tanrı inanç kültürleri etrafında şekillenen bir hayatı yaşama eğilimi içerisinde görmeye alıştığımız bu eski Türk topluluklarında, çeşitlilik arz eden defin şekilleri, sadece yukarıda adı geçen sebeplerden değil, yüzlerce yıllık bir kültür ve inanç etkileşiminden de izler taşır. Bir kez daha belirtmek gerekirse, oldukça geniş bir coğrafyada ve bu coğrafyayı oluşturan değişik inanç dairelerine mensup pek çok ulusla bir arada yaşanılmış olması, bu toplumlarla kurulan dinî- siyasî – kültürel ve iktisadî ilişkiler de bu farklılık zenginliğinin ortaya çıkmasında önemlidir. Bu sebepler doğrultusunda eski Türk toplumlarında tespit edilebilen defin şekillerini üç genel başlık halinde vermek mümkündür.

- A) Cesedin Toprağa Gömülmesi
- B2) Cesedin Yakılması
- C) Cesedin Teşhiri veya Terki

“ Çin kaynaklarına göre, Türk uluslarında aşağı yukarı aynı dönemlerde, muhtelif gömme âdetleri görüyoruz. Yakma, ağaca asma, toprağa gömme.” (İnan,1995:180) Cesedin toprağa gömülmesi, yakılması ve sergilenmesi

uygulamaları, ölüm, ruh ve öteki hayat konularındaki algı farklılıklarının ötesinde, temelde ortak amaçlara yönelik olmaları ile birliktelik arz etmektedir. Karşılaşılan bu farklılıklar, yüzeysel bağlamda uygulama zenginliği olarak değerlendirilmeli, derin anlamda ise ölen kişinin rahat ve huzur bulması, ailesi ve ait olduğu diğer toplum üyelerini rahatsız etmeyecek bir şekilde ruhunun, inanılan Tanrı'ya iletilmesi esasına dayanır.

A. Cesedin Toprağa Gömülmesi

M.Ö 3000 yıllarından kalma kurganlardan da hareketle, cesedin gömülmesi, yakılması veya sergilenmesi şeklinde düzenlenen defin merasimleri içerisinde en yaygın olan uygulama şeklinin cesedin toprağa gömülmesi olduğu görülmektedir. Göktürk, Kırgız, Oğuz, Hun, Uygur gibi pek çok Türk boyuna yönelik tarihi ve arkeolojik incelemeler ve bu toplumların sözlü halk kültürü ürünleri içerisinde zaman zaman karşılaşılan defin merasimlerine dönük uygulama anlatmalarından hareketle, bahsi geçen bu toplumlarda müracaat edilen temel defin şeklinin toprağa gömme olduğu görülür.

“ Ölü gömme âdetlerine gelince, onlar ölülerini , Göktürkler gibi sırtlarında elbiseleri, üzerlerinde silahları ve yanlarında diğer şahsi eşyaları ile birlikte gömüyorlardı. Ölü, ev şeklinde açılan bir mezara oturtulup, eline içki dolu (her halde kırmızı) bir çamçak veriliyor ve önüne de yine içki dolu bir kap konuluyordu. Mezar, bir oda gibi açılıyor, tavanı yapıldıktan sonra onun üzerine de çamurdan kubbeye benzer kısım ilave ediliyordu.” (Sümer, 1972: 171-172) Ölü'nün defni esnasında, bir takım yiyecek ve içecekler yanında, şahsi eşyaları ile birlikte, bu dünyadaki evini andırır bir kurgana gömülmesi, bu toplumlarda ölümden sonraki yazgıya dönük bir uygulama olarak değerlidir. Eski Türkler, ölümden sonra, insanın bu dünyadakine benzer bir hayat süreceğine, yiyip – içeceğine, eğleneceğine, savaşacağına kısacası; dünya hayatından pek de farklı olmayan bir yaşam süreceğine inanmaktaydılar. Bu inanç dairesinde, cesedin muhafaza edildiği ve ölen kişiye bu dünyadaki yaşamının benzeri bir yaşam sağlama yönünde, uygulayıcılara tanıdığı kolaylıklar açısından kurganların ön plana çıkmış olması, toprağa gömme defin şeklinin tercihinde önemlidir.

“ Eskiden ölülerini yakma adeti olan Türklerin 628'lerde mezarı yükseltme adetine yöneldikleri ve VIII. yüzyılda mezarların üzerine inşa edilen baskın ve abidevî mezarların kendilerini gösterdikleri anlaşılıyor ” (Günay-Güngör, 2003: 113) Türk kültür tarihi, özellikle toplumsal statü bakımından ön planda olan şahısların, bu kurganlara defnedilmesi ile ilgili, bize pek çok malzeme sunmaktadır. Genel bir örnek olarak ele alınabilecek olması nedeniyle, Kırgızlar'ın Manas Destanı'ndan Han Köketay 'ın ölüm merasimi törenine dikkat çekmek istiyorum:

“ Ey benim ulusum, gözlerim yumulduğu zaman, vücudumu kırmızıla yıkayınız, sonra etimi kılıçla kemiklerimden sıyrınız. Kemiklerime zırhımı

giydireniz, deri ile sarınız. Ak kefenimi başımın altına bırakınız, başımı doğuya yöneltiniz. Kızıl çuhayı kızıl deveye, kara kadifeyi kara deveye yükleyiniz. Kırk deve yüklü kervan ile benim mezarıma geliniz. Defin törenine gelen kadınlara çuhayı parçalayıp dağıtınız. Kervanbaşı kara sert keçi yağları karıştırıp, türbenin tuğlalarını hazırlasın. Dört yolun ağzındaki türbem mavi göğe benzer mavi kubbeli, aya benzer bir yapı olsun.” (İnan, 1992: 46-47)

Yukarıda, ne şekilde yapılması gerektiği tasvir edilen defin töreni, içerisinde barındırdığı zengin kültür ve inanç göstergelerine ilaveten, defin şeklinin belirlenmesinde ölecek olan kişinin vasiyetinin önemini vurguluyor olması bakımından da dikkatimizi çekmektedir. Ayrıca, Köketay Han’ın kendi defin törenine ilişkin tespitlerinde, eski Türklerdeki insan ve evren kozmogonisine ilişkin inançlarının da etkili olduğunu belirtmekte fayda vardır. Yapılması vasiyet edilen kurgan, yeryüzüne ve gökyüzüne ait unsurların bir arada bulunduğu, adeta evrenin küçük bir modeli veya bir mikrokozmosu olarak tasarlanmıştır ki, bu durum, eski Türklerdeki evren kozmogonisiyle paralellik sergilemektedir.

“ Ruh göklere yükseldiği zaman, ceset değişik şekillerde olmak üzere toprağa gömülmektedir. Çünkü insan toprak ve sudan yaratıldığı için böyle bir gömülme biçimi uygun görülmektedir. Nitekim bazı Şamanist Türklerde zayıf doğan çocukların güçlenmesi için toprağa bastırıldığı ve kısa zamanda güçlendiğinin ifade edildiğini görüyoruz.” (Çoruhlu, 2002: 123)

Ölü ve ölüm karşısında saygı ile birlikte bir korku hali içerisinde bulunan eski Türkler, ölüme sebep olan kötü ruhların gazabından uzak kalabilmek veya atalar ruhunun koruyuculuğundan istifade edebilmek için defin merasimleri esnasında ölüye hayattaymış gibi bir muamelede bulunmayı gerekli görmüşlerdir. Bu doğrultuda, ölen kişiye yapılabilecek törenler içerisinde, zengin içeriği ile diğerlerine nazaran çok daha fazla törensellik taşıyan toprağa gömme defin şekli, bu toplumlarda daha fazla tercih edilmiştir. “Eski Türklerde ve Hıristiyanlık’ın kabulünden önce Macarlarda, ölü ile birlikte atı, yahut atının başı ile ayak kemikleri, silahları, sevdiği eşya da gömülmektedir. Bütün bu adetler, ölünün öbür dünyada da yerdeki tarzda hayatı devam ettirdiği inancından doğmaktadır.” (Rasony, 1971: 28)

Cesedin toprağa gömülmesi uygulamalarında sıkı kurallara bağlı kalınmamakta, tekdüze bir format tatbik edilmemektedir. Hedeflenen amaçlar bakımından birliktelik söz konusu iken, pratikte bazı uygulama farklılıkları ortaya çıkabilmektedir. Ölen kişinin toplumsal statüsü, bu konuda en belirleyici etkenlerden biri olmakla birlikte, ölüm yeri ve zamanı da bu konuda önemlidir. Özellikle toprağa defin törenlerinde ilk planda uygun bir yer ve zaman tespiti esastır. Ayrıca, ölen kişinin sosyal statüsü, defin merasiminin çok daha törensel bir hal almasında ve ölenin yakınlarının defin yerinin tespitine dair kararlarının belirginleşmesinde etkili olmaktadır.

“ Cenaze şekilleri sosyal mertebeye, oymağın durumunda şu ya da bu dinsel etkinin baskın olup olmamasına ve son olarak da ilgili kişilerin

arzularına göre değişmektedir. Bunlar arasında sabit kalıcı olan husus, ölü için ve hayatta kalanlar için mümkün olan en iyi koşulların yerine getirilmesidir.” (Roux,1998:221)

Bahsi geçen toplumlarda, herhangi bir şahsın ölümü karşısında sergilenen tutum ile ölen kişinin ölüm sebebi olarak herhangi bir hastalığın ön plana çıktığı durumlar - eski Türkler savaşta ölmeyi büyük bir şeref olarak değerlendirmekte, hastalıktan veya yaşlılıktan ölmeyi ise makbûl görmemektedir- karşısında takınılan tavır ve yapılan törensel uygulamalar, çok daha basit ve sade olmakta, ölen şahsın statüsündeki değişkenliğe ve ölüm şekline göre bu törenler de tabandan tavana doğru bir uygulama farklılığı sergilemektedir.

“ İskitlerde mezarlara gömü önemli bir yer tutar. Bu hususta Heradotos İskit hükümdar mezarları hakkında bilgi vermektedir... Hükümdarları öldüğü zaman o bölgede eni boyu bir dikdörtgen, büyük bir mezar kazarlar ve hazır olduğu zaman ölüyü getirirler. Mezarın içine çimen yayılır, hükümdar üzerine konur, ölü yere saplanmış mızraklarla çevrilir, üzerine ağaçtan gölgelik konur, sazlarla örtülür, mezarın içinde boş kalan geniş yerlere hanımlarından birisi, elinden içki içtiği kimse, bir aşçı, silahtârı, uşaklarından birisi, bir haberci ve atları boğulup konur, kullandığı şeylerden birer tane ve altın kupalar konur. Bu tören tamamlandıca, herkes mezarın içine kürek ile toprak atar ve en yüksek tümseği yapmak için birbirleriyle yarış ederler.” (Durmuş, 2004: 22) Ölen kişinin bir devlet başkanı olması, cesede dönük yan uygulamaları beraberinde getirmektedir. Cenazenin mumyalanması ve uzaktan gelen misafirlerin de merasime katılmalarının temini için bekletilmesi, bu bağlamda ele alınabilir.

Cesedin toprağa gömülmesi merasimlerinde, en önemli adımlardan biri de kurganın yapılacağı alanın tespitidir. Bu alanların tespit edilmesinde, yukarda bahsi geçen etkenlere ilâveten, inançsal değerler daha fazla ön plana çıkmaktadır. Genellikle, dağlık ve ormanlık alanlarla, akarsu vadileri ve yatakları defîn için tercih edilen temel mekânlar olmaktadır. Venedikli ünlü seyyah Marco Polo, büyük Tatar hanları ve soyluların yüz günlük mesafede dahi olsa Altay olarak adlandırılan büyük bir dağa gömüldüklerini (Roux, 1998:252) bildirmektedir ki, bu durum defîn mekânının taşıdığı önemi sergilemesi bakımından önemlidir. “Kurganlar genellikle toplum tarafından kutsal sayılan yerlere yapılıyordu. Bu tür yerler, dağ tepeleri ve etekleri, yaylalar, ormanlık alanlar, ırmak yatakları ve göl kenarları olabilmektedir.” (Belli,2000: 13)

Eski Türklerde, mezar yeri olarak ulaşılması zor yerlerin tercih ediliyor olmasında, atalar kültüne olan bağlılık yanında, bu bölgelere yapılan kurganların, ata mezarlarını her türlü saldırıdan veya tahribattan uzak tutacağına olan inanç da etkilidir. Elbette, bu bölgelerin tercih edilmesinde, dağ, ağaç ve su gibi yer – su varlıklarının koruyucu bir ruha sahip olduklarına yönelik inanç da göz önünde bulundurulmaktadır.

“ Atalara ait hatıraların kutlu sayılması, Türk mezarlarına yapılan tecavüzlerin ağır şekilde cezalandırılmasından da anlaşılıyor. Moğollar’ı ve Bizanslar’ı bu hırsızlık teşebbüslerine sevk eden sebep, eski Türkler’de ölümlerin silahları, kıymetli eşyaları, bazen tam teçhizatlı atları, kadınların mücevherleri ile birlikte gömülmeleri idi.” (Kafesoğlu, 2000: 304) Yüksek dağ başlarına defin merasimlerin şekillenmesinde, Gök Tanrı ve Şamanizm inanç dairesi, oldukça etkilidir. “ Büyük ölümlerin mezarları genel olarak dağ başlarında bulunmuştur. Eski Türklerin inanışlarına göre, gökte oturan tanrıya yeryüzünde en yakın olan yerler yüksek dağ başları idi.” (Ögel, 1988: 763) Göğe yaklaşmak, Tanrı’ya yaklaşmak anlamına gelmektedir. Ruh bedeni terk ettiğinde, göğe doğru yükselir, bu yükselmenin kolaylaştırması amacıyla dönük olan dağa defin merasimleri ölen ile geride kalanlar arasındaki ilişkinin boyutunu sergilemesi bakımından ilgi çekicidir.“ Orta Asya dağlarının çoğu mübarek, kutsal büyük ata, büyük hakan, anlamlarına gelen sıfatlarla anılmaktadır. Her boyun ve her obanın kendine ayrılmış kutsal dağı ve boylardan kurulan büyük birliklerin de ortak dağları ve ağaçları olmuştur.” (İnan, 1995: 48)

Şamanist Oğuz Türkleri’ne göre, bütün dünya ruhlarla doludur. Dağlar, ormanlar, göller vb. hep canlı birer varlıktır. Kutsallaştırılan bu varlıklar genel olarak yer – su varlıkları olarak nitelendirilmişlerdir ki, bu varlıkların en önemlilerinden biri de dağdır.

“ Dikeyliğin güçlü simgesi olan dağ, ormanları ile, karla kaplı oluşu, ulaşılmazlığı ve gizemliliği, tepeleri göklere uzanan ve dolayısıyla onu tutan doruğu ile evrenin merkezinde bulunuşuyla, Türk ve Moğol kültüründe önemli bir rol oynamıştır.” (Roux, 1998: 119)

Cesedin toprağa defnedilmesi törenlerinde, tercih edilen bir diğer mekân, ormanlık alanlardır. Türk kültür ve medeniyetinde - gerek inançsal ve gerekse mevcut yaşam tarzının ayrılmaz bir parçası olması nedeniyle - orman ve ağaç kültürü başlı başına bir değerler bütünü oluşturmaktadır.“ Orta ve Kuzey Asya halklarının inanç sistemi olan Şamanizm’in temelinde de hayat ağacı bulunmaktadır. Şaman davullarının üzerinde yer alan Hayat Ağacı, yeryüzü ve gökyüzüne uzanan bölümlerden meydana gelmektedir. Şamanın yeraltından gökyüzüne, oradan yeryüzüne inişini anlatan bu resimler, ay, güneş ve çeşitli hayvanlardan ibarettir... Kayın, badem, elma ağaçlarını da kutsal saymışlardır... Hayat Ağacı, sonsuz zevklerin kaynağıdır. Bolluk, bereket, ölümsüzlük, mutluluk oradadır.” (Seyidoğlu, 1997: 170-171)

Eski Türk toplulukları içerisinde, ağaçtan türemiş olduklarına inananlar olduğu gibi, ağacın gökten Umay Ana ile birlikte kadınların koruyucu ruhu olarak yeryüzüne gönderildiğine dair pek çok inanç kültürüne inananlar da (Öztürk, 2000: 65-67) mevcuttur.

Cesedin toprağa gömülmesi defin törenlerinde, bir yer – su varlığı olması nedeniyle bu toplumlarda ön plana çıktığını gördüğümüz su kültürüne paralel olarak, akarsu vadilerinin veya yatakların tercihiyle de karşılaşmaktayız. Su

yataklarına defin de gözden uzak tutulmaması gereken bir diğer etken ise, mezarın soyulmasını ve tahrip edilmesini önleme ve mezar yerinin gizliliğini koruma düşüncesidir.

“ Hocam zeki Velidi Togan, Mohenjo-daro’da, eski Hind’de hâkim olan su kültürünün, ölüleri suda gömmekle günahlarından temizlemek, suda ölmeyi şerefli bir ölüm saymak, su ruhlarına inanmak şeklinde Amu – derya ve Sır – derya bölgesinde, eski Türkler arasında kuvvetle yaşadığını, bu âdetin bir zamanlar Aral – Hazer bölgesinde genel olduğunu söyledikten sonra, El – Birûnî’ye dayanarak, eski paganizm devrinde Oğuzların ölülerini Ceyhun Irmağına sallandırdıklarını yazıyor. İslâm devrine ait rivayetlerde, Ceyhun Irmağı, bir günahkârın cesedi üzerinden kırk yıl akarsa, bu yoldan ölünün ermiş mertebesine ulaşacağı söylenmektedir. Hakim ata ile Korkut ata hakkındaki menkabeler de bu rivayeti berkitmektedir. Oğuz menkâbelerinde, Korkut Ata’nın ölümü hakkında, onun Sır - Derya üzerinde, bir seccade üstünde, elinde kopuzuyla ölümü beklediği anlatılmaktadır. Atilla’nın da Thies yahut Etsch nehrine gömüldüğünü efsane bize söylemektedir. Efrasyap hakkındaki İran rivayetleri, onun, Urumiye Gölü’nde hayatının son bulduğunu yahut bu gölde hayatına son vermeyi denediğini söylemektedir.” (Gökyay, 2000: CCXCII-CCXCIII)

Cesedin toprağa defnedilmesi, eski Türk topluluklarında diğer iki türe nazaran daha fazla rağbet görmektedir ki, bu, ölümden sonraki hayat, atalar ruhu ve tabiat kültü ile olan inançsal altyapıyla doğrudan bağlantılıdır. Ölüm ruhun bedeni terk etmesi şeklinde algılanmakta, ölen kişinin geride bıraktıkları ile olan ilişkisinin devam edeceğine inanılmaktadır. Durum böyle olunca, atalara tanzim törenlerinde, içerik açısından diğer iki türe karşın çok daha fazla zengin bir törenselliği de beraberinde getiren toprağa defin merasimleri ön plana çıkmaktadır.

B. Cesedin Yakılması

Eski Türklerde, cesedin toprağa gömülmesi törenlerine nazaran, çok daha az uygulama sıklığı ile karşımıza çıkan bir diğer defin şekli olarak, cesedin yakılması ile karşılaşmaktayız. “ Çin kaynaklarına göre, ölülerin yakılması âdetine Türklerde VII. Yüzyılın başından önce çok sık rastlanmaz. Ama ölüler yakılsa da gömülse de cenaze törenleri değişmez.” (Roux, 2001: 64)

Göktürk, Uygur, Hun, Bulgar gibi pek çok Türk topluluğunda, örnekleriyle zaman zaman karşılaşılan bu uygulamanın temelinde ve şekillenmesinde yine inançsal değerler ön plana çıkmaktadır. Eski Türk topluluklarında, ruhların iyi ve kötü ruhlar şeklinde ele alınması, gökyüzüne yükselen iyi ruhların geride kalan akrabaları için Tanrı katında bir yüceltme sebebi olabileceği, yeraltına giden kötü ruhların ise bu insanlara kötülük yapabileceği inancı, cesedin yakılması törenlerinde temel hareket noktalarından birini oluşturur.

Cesedin yakılması, öncelikle kaçınılmaz bir son olan ölüm ve ölüme sebep olduğuna inanılan kötü ruhlar karşısında duyulan korkunun bir göstergesi olması açısından ilgi çekicidir. İnanca göre,ölüm sadece ölen kişiyi değil, bu kişinin yakınlarından tutun da, kullandığı eşyalara kadar tüm çevreyi etkisi altına almaktadır. Ölenin ve ölümün etrafta bıraktığı bu kötü etkinin ortadan kaldırılabilmesi, genel anlamda bir arınma ile olabilmektedir ki, bu işin vasıtası da ateştir.“ Ölümle ilgili her şey bertaraf edilmesi gereken büyük bir tehlike arz eder. Ölünün akrabaları ve onun evinde yaşayan herkesin kendilerini ateşle arındırması lâzımdır.” (Roux, 1998: 179)

Cesedin yakılması uygulamalarında bir diğer önemli faktör, ölümün geldiğine inanılan kaynakla ilgilidir. İnanca göre, ölüme yeraltında bulunan kötü ruhlar sebep olmaktadır. Yeraltını temsil eden bu ruhlar karşısında, göğü yani kutsalı temsil ettiğine inanılan ateşin mücadelesi şekline dönüştürülen bu merasimler esnasında, ateşin gök menşeyi itibariyle kötüyü kovabilecek bir güce sahip olduğuna inanılmaktadır. Özellikle Şamanizm ve Gök Tanrı inanç dairelerini yaşayan toplumlar açısından, gök ve göğe ait olduğuna inanılan her şeye kutsallık atfedilmiş olması, ateşi bu toplumlar nazarında önemli kılmış, kendisine bir takım inanç değerlerinin yüklenmesine sebep olmuştur.

“ Gumilev, Göktürkler’in ateşi kutsal saymasında, Zerdüştlükte ki ateş kültü arasında yalnızca dış görünüş itibariyle benzerlik olduğunu belirtir. Ona göre, İran’da ateşe tapılırken, Göktürkler’de ateşle kötü ruhlar kovulmakta, yani ateş büyü unsuru olarak kullanılmaktadır.” (Gumilev, 1999: 218) Ölü yakma geleneği Kuzey Türkleri’nde ve özellikle Kırgızlar’da yaygın bir defnetme biçimiyken (Ögel, 1988: 761) Göktürkler’de bu uygulamaya pek rastlanılmadığını da burada belirtmek istiyoruz. Cesedin yakılarak defnedilmesi uygulamalarında, ateşin kötü ruhlardan koruyucu ve arındırıcı bir özellikle karşımıza çıktığını belirtmiştik. Ayrıca, eski Türkler, insanı beden ve ruhtan oluşan bir terkip şeklinde ele almış ve ruhun beden içerisinde kan ve kemikleri kendisine mesken tuttuğuna inanmışlardır. Durum böyle olunca, eski Türkler nazarında kan ve kemiklerin ne denli önemli olduğunun mantığı anlaşılabilir olur.

“ Kemiklerin saklanması ölüm ile toprak arasındaki ilişkilerin sürdürülmesi için vazgeçilmez bir zorunluluk olduğu bilinmektedir. Yakılan kemikler bu dünyada bir daha var olabilmek için her türlü riski veya her türlü ihtimali ortadan kaldırıyordu.” (Roux, 1998: 210)

Eski Türklerde, ölen kişinin ruhunun kolay kolay bu dünyayı terk etmek istemediğine, yanında sevdiklerini de götürmek istediğine dair inançların da bulunuyor olması, bu defin şeklinin tercihinde etkilidir. Cesedin ve cesede ait olan eşyaların yakılması, geride kalanlar açısından ölü ve ölüme sebep olan kötü ruhlardan gelebilecek sorunlardan esaslı bir kurtuluşu amaçlamaktadır. Madem, ruh kendisine kemikleri mesken tutmuştur ve ölüme sebep olan da, bu ruhu ele geçiren kötü ruhlardır, bu ruhun ortadan kaldırılması, cesedin doğal olarak da kemiklerin imhâsını zarûri kılmaktadır. “Çinlilerin anlattıklarına

göre, eski Orhun boyu Kök Türkleri'nde, ölüyü yakarlar, atını ve kullandığı e yay   da onunla beraber ateşe atarlardı." (Ligeti, 1986: 330)

Eski Türk topluluklarında cesedin yakılması uygulamalarında tabiat kuvvetleri ile olan inançsal bağların da belirleyici olduğunu belirtmek istiyoruz. Eski Türler, dağın, suyun, ağacın ve ateşin bir ruha sahip olduğuna inanmaktaydılar. Bu tabiat varlıkları arasında ateş diğerlerinin koruyuculuk vasfına ek olarak k tu ruhlar karşısındaki duru uyla farklılık arz etmektedir.

"Türk ve Moğol topluluklarının inançlarında çok kutsal sayılan ateşte de bir ruh olduğuna inanılmaktaydı. Ate in temizleyici, k tu ruhlardan ve hastalıklardan koruyucu bir unsur olduğu kabul edildiği için ona kurban sunulduğu ve saçı yapıldığı bilinmektedir." (Çoruhlu, 2002: 49)

Cesedin yakılması uygulamaları, eski Türkler'in  l  ve ölüm karşısında, büyük bir korkuya kapıldığını,  l me sebep olan k tu ruhların kendilerine de zarar vereceğinden ne denli endişe duyduklarını yansıtmaları nedeniyle dikkat çekmektedir.

C. Cesedin Terk Edilmesi veya Terki

Eski Türk topluluklarında uygulama alanı bulan defin şekillerinden bir diğeri de cesedin terk edilmesi veya te hiri şeklindedir. Bu uygulamada, ceset özellikle ağaçlar üzerinde veya yere çakılmış kazıklar üzerinde  r yene kadar bir tabut içerisinde teşhir edilir.  r me gerçekleştikten sonra, kemikler – bazı Türk topluluklarında öteki dünyada tekrar dirilebilmek için kemiklerin muhafazası şarttır – gömülür veya yakılır.

Cesedin tabiata terk edilmesi veya te hiri,  l  yakınlarınca ölüden ve dolayısıyla  l me sebep olan k tu ruhlardan uzaklaşma, kaçma anlamını taşır. Ölünün, evinden ve yakınlarının bulunduğu bölgeden uzak bir m hite nakli bir bakıma ölünün ruhunu  a ırtmaya, ev halkını ve akrabalarını bir daha rahatsız etmemesine kaybolmasına yönelik bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. "Teleütler, ölünün kırkı çıkıncaya kadar, mezarlıklarda yaşayan ve zaman zaman da evine girmeye çalışan ölüm ve  l  ruhuna "  z t" adını vermişlerdi. Lebedler, hastalık getirdiğine inandıkları bu ruhu " aza" adı ile aldandırırlar. Altay ve Telengitlerde  l  ruhları olan " k rm zler" insan ruhunu kaparak, onun hastalanmasına sebebiyet verirlerdi. Yakutlar bu ruha " abası" veya " y r" adını vermişlerdir." (Bulu ,1987: 329)

Eski Türkler, ölümden,  l me ve çeşitli hastalıklara sebep olduğuna inandıkları ölüm ruhlarından uzak kalabilmek için, cesedi ölüm olayının gerçekleştiği yerden uzak bir m hite terk etmektedirler. Cesedin toprağa gömülmesi veya yakılması uygulamalarına nazaran, çok daha az uygulama alanı bulan bu defin şekli, törensellik açısından da oldukça zayıftır.

" Beltir rivayetinden anlaşıldığına göre, ölüleri tabutlara koyup, ağaçlara asmak yahut dört direk üzerine bırakmak  deti Kuzey Altaylarda ve Tayga Ormanlarında yaşayan bazı oymaklarda XVIII yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir." (Inan, 1995: 187)

Bu uygulamanın temelde ölenin yeni hayatına alıştırılması amacına yönelik olduğu da düşünölebilir. Artık o bir ölüdür ve tektir. Bir an önce bu duruma alışmalı, kimseyi rahatsız etmemelidir. Bu düşöncelere uygun olarak, ceset tespit edilen yere bırakılır ve başka herhangi bir uygulamada bulunulmadan hemen oradan uzaklaşılır. Bu bölgeden hemen uzaklaşma, ölüünün kendilerini takip edebileceği endişesinden kaynaklanmaktadır.

Cesedin terk edilmesinde veya sergilenmesinde tercih edilen araç olarak ağaç, önceki bölümlerde kısaca temas edildiği üzere ağaç kültü ve ruhu ile doğrudan ilişkilidir. Bu sayede, ceset bir taraftan kutsal olan göğe daha fazla yaklaşıtırılmış olmakta, diğer taraftan da kutsal olarak kabul edilen bir varlıkla, baş başa bırakılarak onun kutundan istifadesi amaçlanmaktadır. Bu uygulamadaki bir diğer amaç ise cesedin yırtıcı kuşlar vasıtasıyla, etinin kemiğinden ayrıştırılmasıdır.

“Kırgızlar gibi bazı Türk topluluklarında ceset uğurlu ruhların makamı kabul edilen ağaçlar üzerinde çürüyene ve kuşlar tarafından etleri temizleninceye kadar kalıyordu.” (Çoruhlu, 2002: 123)

II. Sonuç

Varlık bir anlamda yokluğu da beraberinde getirmiş, varolma süreci, yoklukla anlam kazanmıştır. Varlığın sıcaklığı, yokluğun soğukluğu ile devamlı iç içe olmuş, bu durum da insanoğlunun ölüm karşısındaki duruşunu şekillendirmiştir. Ne şekilde, nerde, nasıl olursa olsun ölüm insanlar tarafından korku ve kaygıyla karşılanmış, ondan kaçmak ve kurtulmak bir tutku şeklini almış, nihayetinde bu durumun kaçınılmaz bir son olduğu kanaatine varılarak, etrafında bir takım uygulamalar icra edilmeye başlanmışır.

Biz bu incelemede, eski Türk topluluklarında üç farklı örneği ile karşılaştığımız defin çeşitleri ile bu çeşitliliğe sebep olan kültürel ve inançsal altyapı hakkında kısaca bilgi vermeye çalıştık. Sonuç olarak; Animizm, Totemizm, Şamanizm ve Göktanrı inancı gibi pek çok inanç dairelerinin tesiri altında kalmış ve pek çok medeniyetle iletişim kurmuş bu Türk toplulukları için ölüm olgusu, hayat kadar zengin ve canlı motiflerle var olabilmıştır. Defin şekli ne olursa olsun, amaç ölenin ruhunu rahat ve huzurlu bir şekilde, yeni hayatına ulaştırabilme, geride kalanları ölüünün ve ölüm ruhlarının sebep olduğu çeşitli olumsuzluklardan uzak tutma veya atalar ruhunun koruyucu gücünü, yapılan törensel etkinliklerle temin etmeyi sağlamaya yöneliktir. Ölüsüyle, dirisiyle bütüncül bir hayatı benimsemiş olan bu toplulukların defin merasimlerindeki renklilik ve çeşitlilik bu bakımdan her zaman ilgiye değerdir.

Abstract: In Ancient Turkish societies, the ceremonies of burying dead bodies were various and vigorous. It is certain that the cultural background as well as different religious beliefs have profound impact on this variety. The purpose of these ceremonies, which vary considerably according to the beliefs of death and the life after death, is doing best for dead and his relatives. Such practices like burying, burning and display of the body show as that death is in fact as a natural phenomenon as life itself.

Key Words: Turks, Burying, Belief

Kaynakça

- Belli, Oktay, (2000), Kırgızistanda Taş Balbal ve İnsan Biçimli Heykeller, Arkeoloji ve Sanat Yay.
- Buluç, Sebahattin, (1987), Şaman Maddesi, İslam Ansiklopedisi, M.E.B. Yay.
- Çoruhlu, Yaşar, (2002) Türk Mitolojisinin Ana Hatları, Kabalıcı Yay.
- Durmuş, İlhami, (2004) İskitlerde Ölü Gömme Geleneği, Milli Folklor Dergisi, Sayı 61, ss21-29
- Gökyay, O. Şaik, (2000) Dedem Korkudun Kitabı, M.E.B. Yay.
- Gumilev, L.N., (1999) Eski Türkler, çev. Ahsen Batur, Birleşik Yay.
- Günay, Ünver – Güngör, Harun, (2003) Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi, Rağbet Yay.
- İnan, Abdulkadir, (1992) Manas Destanı, M.E.B Yay.
- İnan, Abdulkadir, (1995) Tarihte ve Bugün Şamanizim, Materyaller ve Araştırmalar. TKY., Yay.
- Kafesoğlu, İbrahim, (2000) Türk Milli Kültürü, Ötüken Yay.
- Ligeti, L., (1986) Bilinmeyen İç Asya, çev. Sadrettin Karatay, T.D.K. Yay.
- Ögel, Bahattin, (1988) Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Türk Dünyası Arş. Vakfı Yay.
- Öztürk, Ali, (2000) Çağlar İçinde Türk Destanları, Alioğlu Yay.
- Rasonyi, Laszlo, (1971) Tarihte Türklük, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yay.
- Roux, J. Paul, (1998) Türklerin Moğolların Eski Dini, çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yay.
- Roux, J. Paul, (1999) Altay Türklerinde Ölüm, çev. Aykut Kazancıgil, Kabalıcı Yay.
- Roux, J. Paul, (2001) Orta Asya Tarih ve Uygarlık, Kabalıcı Yay.
- Seyidoğlu, Bilge, (1997), İnci Enginün'e Armağan, Hayat Ağacı Dergah Yay.,
- Sümer, Faruk, (1972) Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri – Boy Teşkilatı – Destanları, DTCF. Yay.
- Turan, Osman, (2003) Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, Ötüken Yay.